

BASARABIA ÎN RELAȚIILE ROMÂNNO-SOVIETICE (1976-1978)

Laurențiu CONSTANTINIU*

Abstract: Bessarabia in Romanian-Soviet relations (1976-1978)

The Romanian-Soviet differences regarding the history of Bessarabia (the Russian annexation in 1812, the union with Romania in 1918, the second Russian annexation in 1940) and the existence of a so-called Moldavian nation and language different from the Romanian nation and language, point of view encouraged by the Soviet propaganda, are being followed in a historiographical perspective. The available sources show that the positions of Romanian historians, clearly controlled by the Romanian Communist Party, were perceived by Moscow as Romania's territorial demands against the Soviet Union. In June 1976, Nicolae Ceaușescu made an official statement, according to which Romania did not have any territorial claims against the Eastern neighbor, but still, the "historiographical war" continued.

Keywords: Bessarabia, historiography, Romanian-Soviet relations, Ceaușescu, Brezhnev

Moartea lui Stalin, lupta pentru putere între succesorii lui, crizele politice din Polonia și Ungaria, survenite în urma noii orientări adoptate de PCUS, după Congresul al XX-lea, și începutul conflictului sino-sovietic au creat un nou cadru politic în blocul sovietic și au permis țărilor satelit să dobândească o mai mare libertate de mișcare. În același timp, elitele din statele est-europene, venite la putere prin mijloace proprii sau instalate de Moscova, au început să manifeste tendințe de emancipare, față de „marele frate” de la Kremlin. Maturizarea lor politică a fost însoțită de dorința de a limita sau chiar scutura tutela moscovită pentru a se pune, astfel, la adăpost de intervențiile brutale, uneori intempestive, ale sovieticilor, intervenții de care depindea siguranța nomenclaturii din țările satelit și chiar securitatea personală a liderilor.

Întrucât în perioada stalinistă, Moscova urmărise să sudeze sfera sa de hegemonie din Europa de Est prin impunerea modelului sovietic de socialism și prin promovarea internaționalismului proletar, destinat să anuleze identitatea și

---

* Lect. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea din București.

conștiința națională a popoarelor supuse, era firesc, în noile condiții, ca efortul de emancipare să se manifeste prin încercarea de recuperare a identității naționale¹.

România s-a încadrat și ea în acest proces, cercetătorul canadian Jacques Lévesque alegând-o drept model pentru cazurile reușite (alături de Iugoslavia și Albania) de emancipare de sub autoritatea Moscovei². Expresia cea mai categorică a voinței României – de fapt, a elitei politice a țării – de a beneficia de o poziție stabilă politic, adică neamenințată de imixtiunile sovietice și diferențiată de Moscova, adică în funcție de interesul național, nu de cel al URSS, a constituit-o *Declarația CC al PMR, din aprilie 1964*, intrată în limbajul curent drept *Declarația de independență*³.

De o independență autentică nu putea fi însă vorba atât timp cât România rămânea legată de Uniunea Sovietică prin obligațiile contractuale ale Tratatului de la Varșovia; ea putea însă să se diferențieze într-un șir de probleme atât de centrul moscovit, cât și de sateliții ei est-europeni, mergând de la atitudini distincte în chestiuni internaționale (recunoașterea Republicii Federale Germania, rolul de mediator al României în criza din Orientul Mijlociu, condamnarea intervenției în Cehoslovacia) până la prezentarea și interpretarea diferită a unor momente istorice.

În ultima categorie a manifestărilor individualității României în cadrul blocului sovietic s-a aflat și problema Basarabiei.

Timp de două decenii (1944-1964), anexarea Basarabiei de către Rusia țaristă și de către Uniunea Sovietică fusese un subiect tabu pentru istoriografia română sau, în rarele ocazii, când era evocat, în prezentarea faptelor era urmată cu strictețe poziția sovietică. După *Declarația din aprilie 1964*, atitudinea regimului comunist din România s-a schimbat substanțial. Începutul a fost făcut, în același an, prin publicarea *Însemnărilor despre români* ale lui Karl Marx, unde se puteau citi următoarele rânduri: „*Tratatul din 28 mai 1812*. Poarta renunță la Basarabia. Turcia nu putea ceda ceea ce nu-i aparținea, pentru că Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra țărilor române. Poarta însăși recunoscuse acest lucru, când, la Carlovitz, presată de poloni să le cedeze Moldo-Valachia, ea răspunsese că nu are dreptul de a face vreo cesiune teritorială, deoarece capitulațiile nu-i confereau decât un drept de *suzeranitate* (subl. în text)”⁴. Acest pasaj a avut un puternic impact asupra opiniei publice, care a văzut în el contestarea – prin părintele fondator al comunismului – a pretențiilor URSS de a stăpâni Basarabia. Din moment ce Marx scrisese că Poarta otomană nu avea dreptul să cedeze

¹ François Fejtő, *Histoire des démocraties populaires*, vol. 2, *Après Staline, 1953-1971*, Paris, Seuil, 1972; Jean- François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste*, Iași, Polirom, 1998, p. 87 și urm.

² Vezi, pe larg, Jacques Lévesque, *Le conflit sino-soviétique et l'Europe de l'Est*, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, 1970.

³ Vezi documentele publicate de Florian Banu, Liviu Țăranu, *Aprilie 1964 „Primăvara de la București”. Cum s-a adoptat Declarația de independență a României?*, București, Ed. Enciclopedică, 2004.

⁴ K. Marx, *Însemnări despre români (manuscrise inedite)*, ed. acad. A. Oțetea și S. Schwann, București, Ed. Academiei RPR, 1964, p. 107.

Basarabia, în 1812, pe cale de consecință, și apartenența Basarabiei la Uniunea Sovietică că era lipsită de legitimitate.

În anul următor, 1965, cu ocazia primei vizite a noului lider al României, Nicolae Ceaușescu, la Moscova, aprecierile lui Marx au fost aduse în discuție. L.I. Brejnev a contestat caracterul științific al ediției *Însemnărilor*: „Cartea lui Marx, *Însemnări despre români*, din punct de vedere științific nu este fundamentată, consistentă. Toate aceste extrase făcute de Marx din lucrările unor publiciști burghezi și conspecte ale cărților unor autori burghezi, în ceea ce privește istoria Principatelor dunărene – Moldova și Valahia – se dau, în mod arbitrar, drept concluzii ale lui Marx”. Brejnev a mai amintit că revista vest-germană „Der Spiegel” comentase apariția *Însemnărilor* sub titlul *Cu Marx împotriva Moscovei*⁵.

Mai mult sau mai puțin fățiș, atât în România, cât și în Uniunea Sovietică „războiul istoriografic” în problema Basarabiei a început să fie perceput în cercuri tot mai largi. În curând, percepția avea să depășească hotarele țării. Ilustrativă, din acest punct de vedere, este discuția din 5 noiembrie 1965, dintre Brian Crowe, de la Foreign Office, și un diplomat român. În opinia celui dintâi, în relațiile româno-sovietice „Basarabia apare, uneori, ca o problemă de dispută”. Solicitat să-și explice impresia, el a spus că partea română nu a „ridicat oficial această problemă însă din unele publicații, pe care el (Crowe – n.n.) le-a citit, și-a dat seama că problema ca atare există. Sunt mai puține indicii în acest sens în România – a spus el – însă în Uniunea Sovietică se pune, din când în când, problema destul de deschis”. Brian Crowe a menționat că publicarea *Însemnărilor* lui Marx nu o considera întâmplătoare⁶.

Pe măsura afirmării tot mai viguroase a noii orientări a regimului de la București – orientare al cărei punct de vârf l-a reprezentat condamnarea intervenției în Cehoslovacia (1968) –, în relațiile cu Moscova a avut loc și o escaladare a disputelor istoriografice, care nu s-a manifestat însă prin polemici deschise, ci printr-un adevărat dialog al surzilor, în înțelesul că fiecare parte a continuat să-și expună punctele de vedere, ignorându-le suveran pe cele ale „partenerului de discuție”. Nu era un secret nici la Moscova, nici la București că disputele pe teme de istorie nu erau controversate între specialiști, ci că, dat fiind controlul riguros exercitat de factorul politic asupra cercetării istorice din cele două țări, ele reflectau un conflict politic.

La Moscova, lucrările istoricilor români care aminteau de 1812, de 1918, de discuțiile Titulescu-Litvinov în problema Basarabiei și de anul 1940 erau interpretate ca exprimând, voalat, revendicări teritoriale ale României față de Uniunea Sovietică.

Este de amintit că, încă din timpul lui Hrușciov, sovieticii bănuiseră că partea română nu se resemnase cu pierderea Basarabiei și a nordului Bucovinei. În

---

⁵ Mioara Anton, Ioan Chiper, *Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice*, București, INST-IRSI „Nicolae Titulescu”, 2003, p. 163.

⁶ *Ibidem*, p. 259.

memoriile sale, N.S. Hrușciiov relatează că, în cursul discuțiilor purtate la 15-16 martie 1964, cu delegația română, condusă de premierul Ion Gheorghe Maurer, care vizitase R.P. Chineză într-o tentativă de mediere a conflictului sino-sovietic, românii le-au făcut sovieticilor următoarea relatare: „«Chinezii au spus că voi ne-ați luat Basarabia (...) N-am avut ce face decât să ascultăm, deși, desigur, nu ne mai trebuie Basarabia». Astfel, românii ne-au repetat ce auziseră de la chinezi, dar ei nu și-au exprimat vreun dezacord cu cele ce spusese războiul chinezii despre Basarabia. Această conversație ne-a lăsat un gust amar. Am început să bănuim că românii încă au pică pe noi din cauza revenirii, după război, a Basarabiei la Uniunea Sovietică”⁷.

Suspiciunile lui Hrușciiov erau împărtășite și amplificate de succesorii săi, în frunte cu L.I. Brejnev. Deși, prin Acordul Final de la Helsinki se proclamase solemn inviolabilitatea frontierelor trasate în Europa, după al doilea război mondial (inviolabilitate, dar nu intangibilitate!), Moscova continua să fie preocupată de ceea ce, din partea României, i se părea a fi o campanie camuflată de revendicări teritoriale. Faptul că, în același timp, comuniștii chinezi vorbeau despre „tratatele inegale” impuse Chinei de Rusia țaristă, iar la frontieră, ca urmare a litigiului teritorial, se ajunsese la incidente armate, soldate cu morți și răniți (1969), sporea neliniștile Kremlinului, care va fi văzut în simultaneitatea atitudinilor de la Beijing și București mai mult decât o simplă coincidență.

Contenciosul „istoric” și „istoriografic” a fost din nou abordat cu prilejul vizitei, din mai 1976, a lui Konstantin F. Katușev, secretar al CC al PCUS pentru relațiile cu țările socialiste, care a fost primit de Nicolae Ceaușescu la Snagov. Oaspetele sovietic a prezentat – potrivit relatării lui Ștefan Andrei, secretar al CC al PCR, prezent la discuții – o lungă listă cu nemulțumirile părții sovietice în privința modalităților de tratare și interpretare a unor probleme ale istoriei relațiilor româno-ruse și româno-sovietice.

Liderul român și-a exprimat totalul dezacord cu cele afirmate de Konstantin F. Katușev și, la rândul său, a prezentat în următorii termeni, principalele puncte de divergență între cele două părți: „În primul rând, nu putem accepta, așa cum a demonstrat-o și Marx, că anexarea Basarabiei de către țarism, în 1812, a fost un act de eliberare, ci o subjugare a unei părți a Moldovei.

În al doilea rând, nu putem accepta o teză, că ar exista o națiune moldovenească, în afară și diferită de națiunea română.

În al treilea rând, mai considerăm că este falsă teoria că există o limbă moldovenească, diferită de limba română”⁸.

Intrucât Nicolae Ceaușescu afirmase că România nu are revendicări teritoriale față de URSS sau alți vecini „Katușev a spus – relatează Ștefan Andrei – că ar avea o mare importanță politică dacă România ar declara public că nu are

---

⁷ *Khrushchev Remembers. The Last Testament*, ed. Strobe Talbott, Little Brown & Co., Bantam edition, New York, 1976, p. 265.

⁸ *Memoriile lui Ștefan Andrei (419)*, „Flacăra lui Adrian Păunescu”, XI, nr. 41 (511), 7-13 octombrie 2011, p. 15.

pretenții teritoriale față de URSS și de vecinii săi”⁹. Ceaușescu i-a arătat atunci dosarul care cuprindea viitoarea sa expunere de la Congresul educației politice și culturii socialiste, care avea să se desfășoare curând, la 2-4 iunie 1976, și l-a informat că, în cuvântarea sa, avea să se refere la problema teritorială în sensul celor discutate¹⁰.

În lumina documentelor sovietice, reiese că, la Moscova, convorbirile Ceaușescu-Katușev au fost percepute ca o înțelegere („acordurile de la Snagov”) care trebuia să pună capăt disputelor istoriografice, considerate – pe drept cuvânt – ca având, în realitate, un caracter politic.

La amintitul congres, Nicolae Ceaușescu a făcut declarația publică dorită de partea sovietică, deși ea nu „rima” cu tematica abordată acolo. Declarația suna astfel: „În acest context, doresc să menționez că Republica Socialistă România nu are probleme teritoriale sau de altă natură cu Uniunea Sovietică și cu celelalte state socialiste vecine”¹¹.

Declarația lui Nicolae Ceaușescu a fost bine primită la Moscova, dar ea nu a însemnat încetarea războiului istoriografic. În 1974, la Chișinău apăruse lucrarea lui Artiom M. Lazarev, *Statalitatea moldovenească sovietică și problema basarabeană* (în limba rusă)¹², care a fost tradusă integral în limba română, dar numai pentru uz intern (și încă pentru un cerc restrâns de activiști și inițiați). Pe măsura cunoașterii ei integrale, ea a realimentat focul controverselor. Autorul deținea înalte demnități de partid și de stat în RSS Moldovenească (ministru, secretar al CC al PC Moldovenesc¹³), astfel că opiniile exprimate de el aveau o mai mare pondere politică. A.M. Lazarev prelua și dezvolta toate tezele istoriografiei sovietice, respinse de Ceaușescu în discuția cu Katușev, de la Snagov. Cartea lui Lazarev, precum și alte lucrări axate pe temele controversate, au redeschis contenciosul româno-sovietic, mai ales că nici partea română nu ezita să răspundă chiar dacă nu atât de brutal ca sovieticii la atacurile venite.

În întâlnirea dintre Ceaușescu și Brejnev din Crimeea (5 august 1977), liderul sovietic s-a plâns că, în România, continuă să apară lucrări care conțin „atitudini antirusești și antimoldovenești”. Brejnev a mai menționat că „Noi am apreciat foarte pozitiv declarația sa (*a lui Ceaușescu – n.n.*) justă, privind faptul că România nu formulează nici un fel de pretenții teritoriale față de Uniunea Sovietică și față de alte țări socialiste și, în același timp, suntem nemulțumiți când găsim în presa

---

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România. Prezentată la Congresul Educației politice și al culturii socialiste, 2 iunie 1976, în vol. Nicolae Ceaușescu, România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate. Rapoarte, cuvântări, interviuri, articole, vol. XIII, București, Ed. Politică, 1977, p. 101.*

¹² Artiom M. Lazarev, *Moldavskaia sovetskaia gosudarstvennost i bessarabski vopros*, Chișinău, Ed. Cartea Moldovenească, 1974.

¹³ *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 4, Chișinău, 1974, p. 10.

română declarații care conțin revendicări asupra teritoriului sovietic”¹⁴. Ceaușescu a replicat imediat, întrerupându-l pe Brejnev, că liderul sovietic nu este corect informat; el a repetat pozițiile exprimate și în convorbirea cu Konstantin F. Katușev și a primit replica dură a lui Brejnev, care a spus că „afirmațiile acestuia (ale lui Ceaușescu – n.n.) nu au nici o logică pentru că, anul trecut, el a declarat că România nu are pretenții teritoriale față de Uniunea Sovietică și, în același timp, cere să recunoaștem că țarismul a ocupat cândva nelegitim teritoriile române. «Aveți cumva pretenții teritoriale față de noi», a întrebat L.I. Brejnev”¹⁵.

Întrucât, în cursul conversației, Ceaușescu îl invocase pe Dimitrie Cantemir, precum și un șir de lucrări rusești și sovietice pentru a dovedi caracterul românesc al Basarabiei, Brejnev a respins argumentele, susținând că „poporul moldovenesc, limba, cultura, conștiința lui națională există în mod real (...) și, oricât am nega acest lucru, el nu va înceta să existe. «Dumneavoastră, tov. Ceaușescu, printre altele, ați fost la moldoveni și v-ați putut convinge că ei există în realitate», a subliniat L.I. Brejnev. «Da, a ripostat N. Ceaușescu, am fost, dar ei au vorbit cu mine românește»”¹⁶. Liderul sovietic a respins argumentul lingvistic, arătând că există națiuni diferite care vorbesc aceiași limbă. El a tras concluzia că Nicolae Ceaușescu nu se situa pe poziții marxiste nici în această problemă. Oaspetele român a continuat să își susțină punctul de vedere, amintind faptul că Mihai Eminescu, asemenea altor clasici români, fusese „furat” și inclus în cultura moldovenească. De remarcat că, la această afirmație, L.I. Brejnev nu a făcut nici un comentariu „pentru că, după cum a menționat tov. V.I. Potapov, șeful sectorului România al Secției CC al PCUS, noi nu avem suficiente contraargumente”¹⁷.

Întrucât după discuțiile Ceaușescu-Brejnev nu s-a ajuns, așa cum se stabilise, la o întâlnire de lucru între secretarii CC ai PCUS și PCR, K.V. Rusakov și Ștefan Andrei, care să aplaneze divergențele în domeniul istoric, ba, mai mult, în România, continuaseră să apară un șir de lucrări de istorie care nemulțumiseră partea sovietică, ministrul adjunct al Afacerilor Externe al URSS, N.N. Rodionov, a făcut o declarație, la 7 februarie 1978, lui Gheorghe Badrus, ambasadorul României la Moscova. În cursul conversației, cei doi interlocutori au prezentat fiecare o listă de învinuiri și nemulțumiri, apoi „ambasadorul a declarat că refuză să accepte declarația părții sovietice cum că publicațiile române vizează, chipurile, chestiuni teritoriale ale URSS. El a spus că, în RSR, nimeni nu se gândește să înainteze (*sic!*) problema frontierelor”¹⁸.

La 12 mai 1978, Ștefan Andrei, ministrul de Externe al României, l-a primit pe V.N. Drozdenko, ambasadorul Uniunii Sovietice la București, și a reluat

¹⁴ Gheorghe Negru, *Disputa dintre URSS și RSR privind tratarea istoriei relațiilor ruso și sovieto-române*, „Destin românesc”, an V(XVI), nr. 3-4 (67-68), 2010, p. 183. Autorul publică informările transmise de Moscova Chișinăului despre convorbirile româno-sovietice în problemele interesând RSS Moldovenească.

¹⁵ *Ibidem*, p. 184.

¹⁶ *Ibidem*, p. 184-185.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 189.

discuția războiului istoriografic. Șeful diplomației românești a declarat: „Eu nu apăr tot ce scriu istoricii români, dar nu pot accepta toate tezele istoricilor sovietici. Nu e vorba de frontiera dintre țările noastre. Dacă cineva ar ridica această chestiune, ar fi considerat nebun”¹⁹.

Mărturiile citate mai sus arată că partea sovietică a fost profund îngrijorată de modul în care istoriografia română a tratat momentele dureroase ale relațiilor româno-ruse și româno-sovietice, axate, în principal, pe problema Basarabiei. Partea sovietică le-a perceput ca fiind, în realitate, revendicări teritoriale față de Uniunea Sovietică, considerate la Moscova, inacceptabile și intolerabile. Partea română a dezmințit constant orice intenție de a formula pretenții teritoriale față de marele vecin din Est, dar a menținut tezele tradiționale și oficiale privind problema Basarabiei. Abia la Congresul al XIV-lea al PCR (noiembrie 1989), Ceaușescu avea să formuleze – precaut și voalat – cererea ca urmările înțelegerilor secrete dintre marile puteri – referire la Pactul Molotov-Ribbentrop, nenumit însă – să fie lichidate. Era o încercare de a obține sprijinul românilor, așa cum îl avusese în august 1968, când condamnase intervenția în Cehoslovacia. Tentativă sortită eșecului întrucât opinia publică era copleșită de dificultățile economice și nereceptivă la un apel, fie el și național, dar neexplicit.

---

¹⁹ *Ibidem*, p. 190.